

Μεταφραστικές παρεμβάσεις και τροποποιήσεις στο διήγημα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη «Σταχομαζώχτρα» κατά τη μεταφορά του στη Νεοελληνική για παιδιά και νέους

Νικολέττα Κόρκα, Υποψήφια Διδασκτορίσσα, Μεταφράστρια, Εκπαιδευτικός
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία πραγματοποιείται συγκριτική μελέτη του διηγήματος «Η Σταχομαζώχτρα» και της μετάφρασής του στην Νεοελληνική για παιδιά και νέους. Από τη συγκριτική εξέταση ενός λογοτεχνικού κειμένου και της μετάφρασής του προκύπτουν προβληματισμοί για τη διαδικασία της μετάφρασης και αναδεικνύονται ζητήματα σχετικά με τη λογοτεχνία και τη μετάφρασή της. Στόχος της εργασίας είναι η διερεύνηση τυχόν διαφοροποιήσεων και προσαρμογών του έργου κατά τη μεταφορά του από τη γλώσσα του πρωτοτύπου, τη γλώσσα του 19^{ου} αιώνα διανθισμένη, όμως, με το λαϊκό σκαθίτικο ιδίωμα και την ευέλικτη παπαδιαμαντική καθαρεύουσα, στα νέα ελληνικά για ανήλικους αναγνώστες και η μελέτη των μεταφραστικών στρατηγικών που υιοθετούνται κατά τη διαδικασία της μετάφρασης. Η εξέταση των ενδογλωσσικών προσαρμογών του έργου του Παπαδιαμάντη στη νεοελληνική για παιδιά και νέους συνιστά ενδιαφέρον ερευνητικό εγχείρημα, καθώς θέτει στο επίκεντρο ζητήματα ενδογλωσσικής μετάφρασης στην παιδική λογοτεχνία. Η γλωσσική μετακίνηση μιας εξιστόρησης υπονοεί, και επιφέρει, και την πολιτισμική μετακίνησή, ενώ τα διηγήματα του Παπαδιαμάντη είναι φορείς ισχυρών πολιτισμικών στοιχείων και αντιπροσωπεύουν την ελληνική επαρχία του 19ου αιώνα.

Εισαγωγή

Από μια άποψη θα μπορούσε κανείς να δηλώσει ότι είναι τα παιδιά αυτά που καθορίζουν τη μορφή της παιδικής λογοτεχνίας και όχι οι συγγραφείς (Βασιλαράκης, 2008: 54). Με την ίδια στοχοκεντρική προσέγγιση ορίζει ο Klingberg την παιδική λογοτεχνία εξηγώντας ότι στην παιδική συγκαταλέγεται κάθε λογοτεχνία που απευθύνεται και παράγεται για παιδιά (2008: 8). Όπως χαρακτηριστικά έχει επισημάνει ο Tournier: «Ένα βιβλίο που δεν ενδιαφέρει τα παιδιά είν' ένα βιβλίο που δεν είναι φτιαγμένο γι' αυτά» (1989: 62). Εντούτοις, η Ritta Oittinen υπογραμμίζει ότι ολόκληρα λογοτεχνικά είδη λαμβάνουν διαφορετικά νοήματα και ορίζονται εκ νέου ξανά και ξανά. Με αυτόν τον τρόπο, η σημερινή λογοτεχνία για ενηλίκους αποτελεί την αυριανή παιδική λογοτεχνία (1993: 42-43). Αυτό σημαίνει ότι πολλά από τα λογοτεχνικά έργα που παρήχθησαν ως αναγνώσματα για ενηλίκους, στη συνέχεια απέκτησαν την ταυτότητα των παιδικών βιβλίων, όπως *Τα ταξίδια του Γκιούλιβερ*. Από την άλλη πλευρά, λογοτεχνικά έργα για παιδιά άρχισαν να γίνονται αγαπημένα αναγνώσματα ενηλίκων και να φθάσουν στο σημείο να θεωρηθούν cult-books για ενηλίκους, όπως το *Γουίνι το Αρκουδάκι* (Thomson-Wohlgremuth, 1999: 7).

Το αναγνωστικό κοινό και η ομάδα-στόχος στην οποία απευθύνεται το λογοτεχνικό έργο μπορούν να υποδείξουν τη διάκριση και την ταυτοποίηση του

εκάστοτε λογοτεχνικού είδους και υποείδους αρκετά συχνά. Το ίδιο ισχύει και για τον τρόπο μετάφρασής τους, εφόσον η μετάφραση είναι αποτέλεσμα τόσο γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων του πολιτισμού-στόχος, όσο και ιδεολογικών περιορισμών. Ειδικότερα, όσον αφορά την παιδική λογοτεχνία υπεισέρχονται, παράλληλα, είδη λογοκρισίας (Lathey, 2006, 2010; Meek, 2001; Oittinen, 2000; O' Sullivan, 2010; Pinsent, 2006), τα οποία εξυπηρετούν τις παιδαγωγικές σκοπιμότητες του εκάστοτε πολιτισμικού περιβάλλοντος και καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό το τελικό μεταφραστικό αποτέλεσμα. Σε αυτό το πλαίσιο, το ερευνητικό ενδιαφέρον για τη μελέτη της μετάφρασης της παιδικής λογοτεχνίας μετατοπίστηκε τη δεκαετία του 1980 και έπειτα από το κείμενο-πηγή στο παραγόμενο κείμενο-στόχος και τη σχέση του με την πολιτισμική πραγματικότητα, στην οποία απευθύνεται. Ο καινούργιος ερευνητικός στοχοκεντρικός προσανατολισμός επεξηγήθηκε από θεωρίες, όπως είναι η 'Θεωρία του Σκοπού' από τον Hans J. Vermeer, η 'Θεωρία της Τυπολογίας Κειμένων' από την Katarina Reiss, η 'Πολυσυστημική Θεωρία' από τον Itamar Even-Zohar και οι 'Περιγραφικές Μεταφραστικές Σπουδές' από τον Toury, οι οποίες εξετάζουν το παραγόμενο κείμενο στη νέα πολιτισμική του πραγματικότητα (Dukmak, 2012: 7-11).

Ενδογλωσσική μετάφραση

Παράλληλα με την μετατόπιση του μεταφρασεολογικού ερευνητικού προσανατολισμού από το κείμενο-πηγή στο κείμενο-στόχος, έκαναν την εμφάνιση και ορισμένες σύγχρονες μεταφραστικές διαδικασίες, οι οποίες, όμως, είναι στην ουσία αδιάσπαστα μέρη ενός όλου, που έχει ως κοινό στόχο τη μεταφορά νοημάτων από τον έναν πολιτισμό στον άλλον. Οι νέες αυτές μεταφραστικές διαδικασίες, ως αποτέλεσμα ανταπόκρισης στην καινούργια τεχνολογική πραγματικότητα, αλλά και στις καινούργιες παιδαγωγικές αρχές που τέθηκαν, έφεραν στην επιφάνεια την εκ νέου ανάγκη ορισμού του μεταφραστικού φαινομένου και διερεύνησης των διαφορετικών ειδών μετάφρασης. Η μετάφραση είναι παρούσα σε κάθε γλωσσική συναλλαγή και ο Jakobson έχει διακρίνει αυτές τις γλωσσικές συναλλαγές σε τρία είδη μετάφρασης ή τρόπους ερμηνείας ενός λεκτικού σημείου:

1) ενδογλωσσική ή αναδιατύπωση: η ερμηνεία των γλωσσικών σημείων μέσω άλλων σημείων της ίδιας γλώσσας.

2) η διαγλωσσική ή μετάφραση καθαυτή: η ερμηνεία των γλωσσικών σημείων μέσω μιας άλλης γλώσσας (ανάμεσα σε 2 γραπτές γλώσσες).

3) η διασημειωτική ή μετάλλαξη: η ερμηνεία των γλωσσικών σημείων μέσω μη λεκτικών σημειακών συστημάτων (Jakobson, 1959/2000: 114).

Το ενδιαφέρον του επιστημονικού κόσμου έχει περιοριστεί, θα λέγαμε, στη διαγλωσσική μετάφραση και δεν έχουν υπάρξει πολλές μελέτες πάνω στην ενδογλωσσική και διασημειωτική μετάφραση παρά μόνο πολύ πρόσφατα (Erslund, 2014: 1). Η ενδογλωσσική μετάφραση, η μετάφραση δηλαδή κειμένων ενός συγκεκριμένου γεωγραφικά, γλωσσικά και πολιτισμικά συστήματος στη νεότερη γλωσσικά μορφή τους, γεφυρώνει το τότε με το τώρα και διατηρεί την πλούσια κειμενική ιστορία του συγκεκριμένου συστήματος (Καργιώτης, 2017: 16).

Η ανυπαρξία σχεδόν θεωρητικού μοντέλου για την ενδογλωσσική μετάφραση οδήγησε στην παρατήρηση ότι τα τελευταία χρόνια οι ακαδημαϊκοί μελετούν την ενδογλωσσική μετάφραση χρησιμοποιώντας τις ίδιες μεθόδους με τις οποίες μελετούν και τη διαγλωσσική. Η θεωρία των 'Περιγραφικών Μεταφραστικών Σπουδών' του Toury, μεταθέτει το ενδιαφέρον εστίασης από το κείμενο-πηγή στο κείμενο-στόχος. Για την ενδογλωσσική μετάφραση, η θεωρία των Περιγραφικών Μεταφραστικών Σπουδών μας επιτρέπει να κάνουμε υποθέσεις, όσον αφορά τις επιλογές που έκανε ο μεταφραστής κατά τη μεταφραστική διαδικασία μελετώντας το κείμενο-στόχος σε σχέση με το κείμενο-πηγή, όπως ακριβώς δηλαδή η θεωρία αυτή συμβάλλει στη μελέτη της διαγλωσσικής μετάφρασης (Ersland, 2014: 20). Για παράδειγμα, το 2009, η Karen Korning-Zethsen εξέτασε τις διαφορετικές εκδόσεις της *Βίβλου* στα δανέζικα και διαπίστωσε ότι οι αλλαγές που παρατηρήθηκαν ανάμεσα στο πρωτότυπο και στο μεταφρασμένο κείμενο εμφανίζονται σε κάθε είδους μετάφραση και πιο συγκεκριμένα διέκρινε δύο είδη αλλαγών: τις υποχρεωτικές, οι οποίες πηγάζουν ως απόρροια των γραμματικοσυντακτικών κανόνων και περιορισμών της γλώσσας-στόχος (στρατηγική της εξομάλυνσης, “normalization”), όπως είναι τα σημεία στίξης και τις προαιρετικές, στις οποίες ο μεταφραστής επιλέγει να προβεί κυρίως για αισθητικούς λόγους (Korning-Zethsen 2009). Πιο συγκεκριμένα, στρατηγικές, όπως οι προσθήκες, παραλείψεις, παραφράσεις, κ.α. όχι μόνο συναντώνται και στα δύο είδη μετάφρασης, αλλά στην ενδογλωσσική εμφανίζονται σε εκτενέστερο βαθμό (ibid.: 808). Η στρατηγική, όμως, που θεωρήθηκε, στρατηγική-κλειδί στην ενδογλωσσική μετάφραση από την Karen Korning-Zethsen είναι η απλοποίηση (simplification) (Ersland, 2014: 17) και ο τρόπος με τον οποίο υιοθετείται από τους μεταφραστές εξαρτάται από τέσσερις παραμέτρους: τη γνώση του αναγνωστικού κοινού-στόχος, την απόσταση χρόνου του πρωτοτύπου από το μεταφρασμένο κείμενο, τον πολιτισμό-στόχος και την τελική επιθυμητή έκταση (Zethsen, 2009: 806-807).). Όλες οι στρατηγικές, λοιπόν, που απαντώνται στη διαγλωσσική μετάφραση συναντώνται και στην ενδογλωσσική, όχι όμως απαραίτητα πάντα με στόχο τον γλωσσικό εκσυγχρονισμό, όπως συμβαίνει στην ενδογλωσσική και όχι πάντα στον ίδιο βαθμό.

Πέρα, όμως, από τις κοινές στρατηγικές, τις μεθόδους μελέτης και τον κοινό στόχο, η διαγλωσσική και ενδογλωσσική μετάφραση εμφανίζουν, ακόμη, ομοιότητα στο γεγονός ότι χρησιμοποιούν δύο διαφορετικούς κώδικες. Στη διαγλωσσική μετάφραση παρουσιάζονται δύο διαφορετικοί εθνικοί γλωσσικοί κώδικες, ενώ στην ενδογλωσσική δύο κώδικες, της ίδιας γλώσσας ο καθένας από τους οποίους απευθύνεται σε διαφορετικές ομάδες-στόχος. Οι δύο διαφορετικοί ενδογλωσσικοί κώδικες μπορεί να είναι τόσο διαφορετικοί μεταξύ τους, όπως δύο κώδικες διαφορετικών εθνικών γλωσσών (Kirkness 1997: 5 και Korning-Zethsen 2009: 808).

Πρέπει να σημειωθεί ότι η 'Θεωρία του Σκοπού' και των 'Περιγραφικών Μεταφραστικών Σπουδών' μας έχουν επιτρέψει να διευρύνουμε τον τρόπο με τον οποίο ορίζουμε τη μεταφραστική διαδικασία. Στρατηγικές που χρησιμοποιούνται στην ενδογλωσσική μετάφραση και έχουν ως αποτέλεσμα την παραγωγή ενός τελικού κειμένου που απομακρύνεται κατά πολύ από το αρχικό μέσω των παραφράσεων, της μείωσης ή της προσθήκης κειμένου, και γίνονται αποδεκτές σήμερα, παλαιότερα θα

απορρίπτονταν ως μη συμβατές με τη μεταφραστική διαδικασία (Korning-Zethsen 2009: 809). Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η ενδογλωσσική μετάφραση διακρίνεται από ένα μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας σε σχέση με τη διαγλωσσική. Αυτό υποδηλώνει ότι αφήνει μεγαλύτερο χώρο σε ερμηνείες και υποκειμενικές κρίσεις και πολλές από τις ενδογλωσσικές μεταφράσεις, οι οποίες παρουσιάζουν αυτήν την ελευθερία, πιθανώς δεν θα γίνονταν αποδεκτές ως διαγλωσσικές μεταφράσεις, αλλά μάλλον ως ισχυρές διασκευές (Korning-Zethsen 2009: 809).

Θεωρία των διασκευών

Ως διασκευές η Μένη Κανατσούλη (2011: 77) ορίζει τη «μεταφορά ενός κειμένου σε μια άλλη γλώσσα ή σε μια νεότερη μορφή γλώσσας που συνήθως την ονομάζουμε μετάφραση και μπορεί να περιέχει μικρό ή μεγάλο βαθμό απόκλισης από το πρωτότυπο». Οι διασκευές αποτελούν δευτερογενή έργα, όπως ακριβώς οι μεταφράσεις και οι μεταγραφές, τα οποία υπερβαίνουν την απλή μίμηση (Οικονομίδου, 2011: 9) και η μελέτη τους είναι στην ουσία μια μελέτη «της λογοτεχνικότητας της λογοτεχνίας» (Sanders, 2006: 1). Οι μεταφράσεις κλασικών λογοτεχνικών έργων ως επανεκδόσεις για ανηλίκους χαρακτηρίζονται συχνά ως διασκευές από τους εκδοτικούς οίκους και κυκλοφορούν ως τέτοιες, ώστε να μην σηματοδοτηθεί ή υπονοηθεί η απόσταση του πρωτοτύπου από το μεταφρασμένο έργο, όπως πιθανώς θα δινόταν αυτή η εντύπωση με τη χρήση του όρου «μετάφραση». Υπό την ίδια έννοια, στις ίδιες περιπτώσεις ενδογλωσσικών μεταφράσεων, υιοθετείται συχνά, ακόμη, ο όρος «μεταγραφή» προκειμένου να υποδειχθεί μια πιο ανεπαίσθητη συνολική μεταφραστική παρέμβαση στο πρωτότυπο, ανεξαρτήτως αν αυτό συχνά δεν ισχύει.

Σύμφωνα με την Αλεξάνδρα Ζερβού (2011: 28), η διασκευή, ειδικότερα για παιδιά, σκιαγραφεί και φέρει το χωροχρονικό στίγμα της δημιουργίας της, καθώς «προδίδει θεαματικά ή διακριτικότερα, τις εκάστοτε παιδαγωγικές αντιλήψεις» της εποχής της. Επισημαίνει ορισμένες ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις όσον αφορά την ιδεολογική μετατόπιση του μεταφρασμένου έργου σε σχέση με το πρωτότυπο. Συγκεκριμένα, παρατηρεί (1997: 113-115) ότι τα πρωτότυπα κλασικά κείμενα φαίνεται να ξεκινούν από μια υψηλότερη βάση (ενήλικη κουλτούρα) και να μετατοπίζονται σε ένα άλλο επίπεδο, το οποίο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί χαμηλότερο, καθώς μια τέτοια άποψη αντιβαίνει στις απόψεις των θεωρητικών μελετητών της παιδικής λογοτεχνίας, αλλά σίγουρα διαφορετικό. Ακόμα, η Ευαγγελία Μουλά (2011: 133), μελετώντας τις διασκευές αρχαίων τραγωδιών για παιδιά διέκρινε κάποιες πάγιες πρακτικές που εφαρμόζονται κατά τη μεταφορά του αρχαίου κειμένου για παιδιά και νέους, «προκρούστρειες», όπως τις χαρακτηρίζει. Κάποιες από αυτές είναι η απλοποίηση του «σεναρίου» του έργου, ώστε να θεωρείται εύληπτο, ο περιορισμός της έκτασης και η συντόμευση των έργων, η υπεραπλούστευση της σύνταξης και του λεξιλογίου, η προσθήκη διδακτισμού και ηθικολογικής ιδεολογίας, η «αποστρογγύλωση» ιστορίας με αισιόδοξη κατάληξη, η λογοκρισία σε θέματα ταμπού και τέλος, ως άκρον άωτον μιας «επικίνδυνης, αποστειρωτικής» διασκευής αναφέρει ακόμη και τον υποσκελισμό του πρωτοτύπου.

Μπορούμε να αντιληφθούμε ότι ερευνητικά πολλές φορές οι διασκευές αντιμετωπίζονται ως φτωχές αντανakλάσεις των υψηλών πρωτοτύπων τους. Παρόλα αυτά, δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι το αρχικό έργο λειτουργεί ως πρόσφορο (νομιμοποιητικό, λόγω του κύρους του) πλαίσιο για τη αναπαραγωγή σύγχρονων της διασκευής κυρίαρχων αντιλήψεων, αλλά και για την εκδήλωση νέων, κυοφορούμενων προσλαμβανουσών και τάσεων. Με αυτόν τον τρόπο, αναλαμβάνουν οι διασκευές, όπως επισημαίνει ο Χάρης Σακελλαρίου (1984:472-473) ποικίλες λειτουργίες: τη πολιτιστική μεταβίβαση, την κοινωνικοποίηση των νέων, τον διάλογο με σύγχρονα ρεύματα, γενικότερα κάθε είδους μήση σε καθιερωμένα ή πρωτοποριακά αξιακά και αισθητικά σχήματα, όπως αντανakλώνται στη λειτουργική προοπτική των νέων έργων.

Στόχος και υλικό εξέτασης

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η συγκριτική εξέταση του διηγήματος «Η Σταχομαζώχτρα» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και της μετάφρασής του στην νεοελληνική για παιδιά και νέους, ώστε να εντοπιστούν τυχόν μεταφραστικές παρεμβάσεις ειδικότερα στα σημεία εκείνα, στα οποία εξιστορούνται ανοίκεια στους σημερινούς μικρούς αναγνώστες πολιτισμικά τεκμήρια. Ακόμα, η μελέτη των μηχανισμών που αναπτύσσει ο μεταφραστής στη διαχείριση ζητημάτων ταμπού ή ανοίκειων για τους αποδέκτες της μετάφρασης πολιτισμικών τεκμηρίων, αποκαλύπτει ουσιαστικές και σημαντικές παραμέτρους σχετικά με την ομογενοποίηση της παιδικής λογοτεχνίας, τον τρόπο που γίνεται αντιληπτή η παιδική ηλικία σε κάθε πολιτισμικό σύστημα, τον παιδαγωγικό χαρακτήρα της παιδικής λογοτεχνίας και τις προσδοκίες των ενηλίκων από τους αναγνώστες παιδιά.

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης ανήκει στους πεζογράφους του 19^{ου} αιώνα που ανάγουν την ηθογραφία, την «εντοπιότητα» και το περιβάλλον της βιωμένης εμπειρίας σε τόπο λογοτεχνικών αναπαραστάσεων, όπου τα ανθρώπινα σύνολα ψυχογραφούνται σε βάθος (Beaton, 1996: 108-109). Η γλώσσα του πρωτοτύπου, η καθαρεύουσα του 19^{ου} αιώνα, εμπλουτισμένη με τη παπαδιαμαντική γλωσσοπλασία και το σκιαθίτικο λαϊκό ιδίωμα, έχει μεταφερθεί στην νέα ελληνική. Η πρόσφατη συζήτηση για το θεμιτό ή όχι μετάφρασης του Παπαδιαμάντη στη δημοτική φαίνεται να ξεκίνησε το 1997 με τη δημοσίευση στο *Βήμα* (27.7.1997) της μετάφρασης του «Έρωτα στα χιόνια» από τον Μένη Κουμανταρέα (Ζουμπουλάκης, 2016: 134). Η ύπαρξη, εντούτοις, μεταφράσεων και διαφορετικών αποδόσεων για αυτά τα έργα μας αποδεικνύει ότι η λογοτεχνική τους αξία είναι αναγνωρίσιμη έως σήμερα, γι' αυτό και η κατανόησή τους από όλους διαφαίνεται ως ύψιστης πολιτισμικής σημασίας.

Οι δυσκολίες του έργου του Παπαδιαμάντη ως προς την κατανόηση από τους ανήλικους σημερινούς αναγνώστες δεν έγκειται μόνο στην «απομακρυσμένη» από την ομάδα-στόχος γλώσσα, αλλά και τις ανοίκειες πολιτισμικές αναφορές που αυτή φέρει. Ο Παπαδιαμάντης παραθέτει χωρία από τα ομηρικά έπη και τους αρχαίους τραγικούς (Στέφος, 2011: 10). Παρόλο που η πλειονότητα των διηγημάτων του έφεραν πολύ έντονα το θρησκευτικό στοιχείο μέσα τους, σε σημείο που ο Παπαδιαμάντης χαρακτηρίστηκε ο «Άγιος» της ελληνικής πεζογραφίας, από το έργο του παρελαύνει και η αρχαιοελληνική μυθολογία με μια σειρά σημαντικών αναφορών για το συμφραστικό

κείμενο, «ως εκφαντορική της ποιητικής ζωής της ανθρώπινης ζωής», αναφέρει ο Νικόλαος Καλοσπύρος (2002: 172). Η καθαρεύουσα, τα εκκλησιαστικά αποσπάσματα και τα χωρία από αρχαία έργα δεν καθιστούν την γλώσσα του Παπαδιαμάντη απρόσωπη, σκληρή και ανυποχώρητη. Αντιθέτως, προσδίδουν την ακριβολογία που επιζητά ο συγγραφέας, αλλά και τον λυρισμό, με τον οποίο συλλαμβάνει τον κόσμο και τοποθετεί τους ήρωές του (Ελύτης, 2006: 55). Όπως επισημαίνει ο Στέφανος Δάφνης (2005: 102): «Ένα χιούμορ αβίαστο και αληθινό σπινθοβολάει σε πολλά του διηγήματα», το οποίο δυναμιτίζει την αφήγηση και αποφορτίζει τον αναγνώστη από την εξιστόρηση τραγικών γεγονότων που βρίσκουν τους ήρωές του (Καμπατζά, 2011: 9).

Στο διήγημα « Σταχομαζώχτρα» η αφήγηση περιστρέφεται γύρω από την ανατροφή των δύο παιδιών, του Γέροντα και της Πατρόνας, που έχει αναλάβει η ηλικιωμένη, χήρα και φτωχή γιαγιά τους, η θεία-Αχτίτσα. Αναγκάζεται να εργάζεται σκληρά, ακόμη και εάν οι σωματικές της δυνάμεις δεν το επιτρέπουν, ενώ επιδίδεται, ακόμη, συχνά και στην επαιτεία. Μια επιστολή με έμβασμα του γιου της, της δίνει τη πνοή ζωής που χρειάζεται για να διάγει την καθημερινότητα και να στηρίξει την οικογένειά της, παρόλο που κινδυνεύει να υποπέσει θύμα απάτης από καιροσκόπους της κλειστής της κοινωνίας.

Στην παρούσα έρευνα ως ερευνητική βάση, ως πηγή άντλησης, δηλαδή, των πρωτότυπων κειμένων, επιλέχθηκε η κριτική έκδοση του Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, με τίτλο, *Αλεξάνδρος Παπαδιαμάντης, Άπαντα* που κυκλοφόρησε το 1981 σε πέντε τόμους από τον εκδοτικό οίκο «Δόμος», δηλαδή σχεδόν εκατό χρόνια μετά την ημερομηνία συγγραφής του διηγήματος από τον Παπαδιαμάντη, που χρονολογείται το 1899. Η έκδοση όμως του Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, ενός μελετητή που έχει εντυπώσει στο έργο του Παπαδιαμάντη, θα λέγαμε, ότι έχει αναγνωριστεί από το σύνολο του φιλολογικού κόσμου ως έκδοση-ορόσημο για τη μεταφορά του έργου του Σκιαθίτη συγγραφέα σε εμάς λόγω της πιστότητας και της κριτικής επιμέλειας των διηγημάτων. Το μεταφρασμένο κείμενο αντλήθηκε από το βιβλίο *Διηγήματα, Απόδοση για παιδιά*, από τον εκδοτικό οίκο «Παπαδόπουλος», με ημερομηνία έκδοσης 2016, όπου συγκαταλέγεται μαζί με άλλα επτά μεταφρασμένα διηγήματα του συγγραφέα. Η μετάφραση αυτών των διηγημάτων πραγματοποιήθηκε από τον Κώστα Πούλο και η εικονογράφηση από τον Νέαρχο Ντάσκα-Polkadot Design. Ο λόγος που επιλέχθηκε το συγκεκριμένο βιβλίο ως υλικό μελέτης έγκειται στο γεγονός ότι πρόκειται για την πιο πρόσφατη έκδοση με μεταφρασμένα στη νεοελληνική, για ανήλικους αναγνώστες, διηγήματα του Παπαδιαμάντη, η οποία, μάλιστα, αγκαλιάστηκε από το αναγνωστικό κοινό. Ακόμη, παρότι στο βιβλίο γίνεται σαφής η σύνδεση με το πρωτότυπο έργο του Παπαδιαμάντη και ότι πρόκειται για την απόδοση του για παιδιά, τα διηγήματα παρουσιάζονται αυτοτελώς, χωρίς δηλαδή να έχουν αντικρουστά το πρωτότυπο έργο σε αντίθεση με παλαιότερες εκδόσεις που περιείχαν ενδογλωσσικές μεταφράσεις του Σκιαθίτη συγγραφέα. Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα ακόμη κριτήριο επιλογής του συγκεκριμένου υλικού μελέτης, εφόσον μπορεί να εξεταστεί το διήγημα αναφορικά με τον τρόπο που επιτελεί τον λογοτεχνικό του ρόλο ως ανεξάρτητο πλέον έργο στο νέο πολιτισμικό του περιβάλλον.

Μεθοδολογικές Παρατηρήσεις

Το ερευνητικό ενδιαφέρον είχε μονοπωλήσει για χρόνια η διαγλωσσική μετάφραση, ενώ για την ενδογλωσσική μετάφραση δεν έχει διατυπωθεί ολοκληρωμένο μοντέλο εξέτασής της. Γι' αυτόν τον λόγο ως ερευνητικό εργαλείο για τη μελέτη της ενδογλωσσικής μετάφρασης αξιοποιείται η θεωρία των 'Περιγραφικών Μεταφραστικών Σπουδών' και το μοντέλο του Klingberg για τη μελέτη της παιδικής λογοτεχνίας. Ο Klingberg (1986) διέκρινε τις πολιτισμικές κατηγορίες που μπορεί να αποτελέσουν δύσκολα διαχειρίσιμα στοιχεία για τον μεταφραστή ως εξής: τα στοιχεία οικολογίας, ο υλικός πολιτισμός (αντικείμενα και προϊόντα καθημερινής χρήσης ενός πολιτισμού, αλλά όχι του πολιτισμού-στόχος, μάρκες, φαγητό, ρούχα, δρόμοι κ.ά.), ο κοινωνικός πολιτισμός (εργασία, ελεύθερος χρόνος και δραστηριότητες της καθημερινότητας), οργανώσεις, έθιμα, δραστηριότητες, διαδικασίες, έννοιες, κινήσεις και συνήθειες. Ο Klingberg κατέγραψε τις στρατηγικές που κινούνται ανάμεσα στην οικειοποίηση και τον ξενισμό, όπως είναι: α) η καταγραφή κάποιας επιπρόσθετης εξήγησης στο μεταφρασμένο έργο, β) η αναδιατύπωση, γ) η επεξηγηματική μετάφραση, δ) η επεξήγηση ενός σημείου του κειμένου σε σημείο εκτός του κειμενικού συνόλου, ε) η αντικατάσταση ενός όρου, λέξης, φράσης ή πολιτιστικού στοιχείου με κάποιο ισοδύναμο του πολιτισμού-στόχος, στ) η αντικατάσταση ενός όρου, λέξης, φράσης ή πολιτιστικού στοιχείου με κάποιο «περίπου» ισοδύναμο του πολιτισμού-στόχος, ζ) η απλοποίηση, η) η διαγραφή-παράλειψη (Dukmak, 2012: 44-45).

Ερευνητικές Παρατηρήσεις

1. Απλοποίηση/ουδετεροποίηση

Η απλοποίηση/ουδετεροποίηση είναι μια μορφή παράφρασης σε επίπεδο λεξιλογίου, η οποία προϋποθέτει την απόδοση ενός πολιτισμικού ενδείκτη με ουδέτερες ή γενικές λέξεις και έχει ως αποτέλεσμα την απαλοιφή της πολιτισμικής φόρτισής του (Δημητρούλια & Κεντρωτής, 2015: 106)..

1.α. Η γυναίκα και η κοινωνική της θέση/κοινωνικός πολιτισμός

Ο Παπαδιαμάντης ως γνήσιος ηθογράφος, καταγράφει και αποκαλύπτει με ακρίβεια τη ζωή στην ελληνική ύπαιθρο, τις τοπικές παραδόσεις, τα ήθη, τα έθιμα, καθώς και τις συνήθειες των συνανθρώπων του. Στο πλαίσιο αυτό, δεν παραλείπει να ασχοληθεί και να καυτηριάσει έντονα, άλλοτε αυστηρά και άλλοτε σκωπτικά, τον χαρακτήρα και τη νοοτροπία του απλού ελληνικού λαού. Ανάμεσα στα πρόσωπα που του κεντρίζουν πραγματικά το ενδιαφέρον είναι και οι γυναίκες. Στον Παπαδιαμάντη, οι ηρωίδες των διηγημάτων ορισμένες φορές ζουν και βιώνουν όλα τα πάθη και την καταπίεση της ανδροκρατούμενης κοινωνίας του νησιού της εποχής (τέλη του 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα), άλλες φορές γίνονται και οι ίδιες αντικείμενο κριτικής και κάποιες άλλες είναι αυτές που με τον δυναμισμό τους καταφέρνουν να συντηρήσουν την οικογένειά τους (Καμπατζά, 2011: 47-56).

Η γυναικεία παρουσία στα διηγήματα του Παπαδιαμάντη ενσαρκώνεται συνήθως με τρεις μορφές: α) ως ανήλικη ηρωίδα, β) ως μητέρα-κηδεμόνας των

ανήλικων τέκνων στην οικογένεια, γ) ως γειτόνισσα και μέρος του κοινωνικού συνόλου, το οποίο και θεσμοποιεί τα πρέπει και μη της δράσης του πρωταγωνιστή/ριας.

Όσον αφορά την πρώτη μορφή της γυναικείας παρουσίας, η θέση του παιδιού στην οικογένεια είναι ένα από τα κοινωνικά και παιδαγωγικά προβλήματα, τα οποία στην εποχή του Παπαδιαμάντη εμφανίζονταν ιδιαίτερα οξυμένα. Τα κορίτσια «μεγαλώνουν» πρόωρα, αντιμετωπίζονται με σκληρότητα, ζουν μέσα στο σπίτι και συμμετέχουν σε όλες τις βαρείες εργασίες, ενώ τα αγόρια περνούν τη ζωή τους πιο ανέμελα και πιο κοντά στη φύση (Νικολουδάκη-Σουρή, 2005: 15). Αναφορικά με τη δεύτερη μορφή, η γυναίκα μητέρα, γιαγιά ή μητριτιά λαμβάνει άλλοτε σωτήριο ρόλο, υπερβαίνοντας οποιαδήποτε «αρσενική» αρετή και ανατρέφει τα παιδιά υπερπηδώντας τις δυσκολίες της τύχης που της έχει λάχει. Άλλοτε, όμως, χρησιμοποιεί το κορίτσι ή εκφράζει αποκάλυπτα την αδιαφορία της γι' αυτό, ή ακόμη οργανώνει την εξόντωσή του (Νικολουδάκη-Σουρή, 2005: 15). Τέλος, σχετικά με την τρίτη μορφή, η γυναικεία παρουσία πότε παρουσιάζεται ως δύστροπη γριά, υπερφίαλη και κουτσομπόλα, που κρίνει αντιμετωπίζει με δυσπιστία τις νεαρές κοπέλες και αποδοκιμάζει την εξωτερική τους εμφάνιση και τη συμπεριφορά τους και άλλοτε ως γυναίκα-μάγισσα που ασχολείται με μεταφυσικές δυνάμεις και παραϊατρική, αλλά παράλληλα μπορεί να είναι και βαθιά θρησκευόμενη, που πιστεύει και φοβάται τη τιμωρία του Θεού. (Καμπατζά, 2011: 14-55).

Πρωτότυπο κείμενο:	Μεταφρασμένο:
Περιεφρόνησε τὸ ὄνειδιστικὸν ἐπίθετον τῆς «καραβωμένης», ὅπερ ἐσφενδόνιζον ἄλλα γύναια κατ' αὐτῆς, διότι ὄνειδος ἀκόμη ἔθεωρεῖτο τὸ νὰ πλέη γυνὴ εἰς τὰ πελάγη.	Ιούνιο μήνα κάθε χρόνο έπλεε απέναντι στην Εύβοια μαζί με άλλες φτωχές γυναίκες και μάζευαν όσα στάχνα έπεφταν χάμω από τους θεριστες και από τα κάρα, στο φόρτωμα.

Πίνακας 1: απλοποίηση/ουδετεροποίηση

Η «Σταχομαζώχτρα» ανήκει στην κατηγορία των διηγημάτων, στα οποία ο Παπαδιαμάντης ασχολείται με το πρόβλημα της ανατροφής, της φροντίδας και της κηδεμονίας των παιδιών, τα οποία ο συγγραφέας αντιμετωπίζει ως «πολύτιμη αξία». Το σημαντικότερο εισόδημα της θείας-Αχτίτσας προέρχεται από το μάζεμα των σταχτών κατά τον Ιούνιο, για το οποίο αναγκάζοταν να ταξιδέψει από την Αθήνα μέχρι την Εύβοια. Η σκληρότητα της καθημερινότητας της ηρωίδας την καθιστά τραγικό πρόσωπο στα μάτια του αναγνώστη. Μάλιστα, η ασυνόδευτη, χωρίς την παρουσία άνδρα, εργασία, την οποία αναγκάζεται να επιτελέσει για την επιβίωσή της, θεωρείται από το κοινωνικό περιβάλλον της απόδειξη για το ποιόν της, πόσο μάλλον όταν αυτή προϋπέθετε να ταξιδεύει με καράβι. Ο χαρακτηρισμός, της «καραβωμένης», εκφράζεται από τις γυναίκες του περιγύρου αυτής, της ταλαιπωρημένης από τις ατυχίες, γυναίκας. Η οικονομική ανέχεια που αντιμετωπίζει, η ανάληψη των ευθυνών συντήρησης της οικογενείας της και των ανήλικων τέκνων υπό την κηδεμονία της, εφόσον ο άνδρας της, αλλά και η κόρη της και βιολογική μητέρα των παιδιών έχουν αποδημήσει, θα περιμέναμε να την καταστήσουν πιο αγαπητό πρόσωπο στο περιβάλλον της. Παρόλα αυτά γινόμαστε μάρτυρες μιας σκληρότητας, επιβεβλημένης από τις καταπιεστικές

κοινωνικές συνθήκες για τη γυναίκα της εποχής του Παπαδιαμάντη. Ο Παπαδιαμάντης δεν παραλείπει, ακόμη να προσθέσει έναν άλλο υποτιμητικό χαρακτηρισμό, αυτή τη φορά για τις γυναίκες του κοινωνικού περιγύρου, «κριτές της ανηθικότητας της πρωταγωνίστριας», αποκαλώντας τες «γύναια».

Αυτές οι πολιτισμικές αναφορές, οι οποίες ανήκουν στην κατηγορία του κοινωνικού πολιτισμού, απλοποιούνται και ο μεταφραστής αρκείται στην περιγραφή απλώς της φύσης της εργασίας της θείας-Αχτίτσας και του ταξιδιού που αναγκάζεται να κάνει προς την Εύβοια. Η απλοποίηση προδίδει την επιθυμία του εκδοτικού οίκου και του μεταφραστή να αφαιρέσουν αναφορές που προσδιορίζουν τη θέση της γυναίκας του 19^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Klingberg στο πλαίσιο της «λογοκρισίας» που υπόκειται για παιδαγωγικούς λόγους το νέο παραγόμενο λογοτεχνικό κείμενο παρατηρούνται σαφείς αλλαγές στις περιγραφόμενες συμπεριφορές και προσωπικότητες των χαρακτήρων (Ο' Sullivan, 2006: 201). Ο ανήλικος αναγνώστης δεν είναι εξοικειωμένος με αυτά τα δεδομένα, εφόσον η θέση της γυναίκας έχει μεταβληθεί. Ακόμα, η μεταφορά των αναφορών αυτών δεν συμβαδίζει με τον διδακτικό/παιδαγωγικό χαρακτήρα που πιθανώς ο εκδοτικός οίκος επιθυμεί να προσδώσει στο κείμενο-στόχος, γι' αυτό και προβαίνει στην απλοποίησή τους.

2. Διαγραφή

Η διαγραφή αποτελεί μια στρατηγική που εντάσσεται στο πλαίσιο της οικειοποιητικής διάθεσης κατά τη μετάφραση της παιδικής λογοτεχνίας και συνήθως υπαγορεύεται από τους εξής λόγους: περιορισμένη διαθεσιμότητα έκτασης και χώρου (τύπος έκδοσης του μεταφρασμένου έργου π.χ. βιβλίο τσέπης), σημαντικότητα ή όχι μετάδοσης της πολιτισμικής αναφοράς του πρωτοτύπου που συνιστά μεταφραστική δυσκολία, ανάγκη διατήρησης της αίσθησης συνεκτικότητας του συνολικού έργου (αποφυγή δηλαδή της διάσπασης της απρόσκοπτης αναγνωστικής εμπειρίας του αναγνώστη με περικειμενικές, εξωκειμενικές, περιφραστικές επεξηγήσεις των ανοίκειων πολιτισμικών δεδομένων), ύφος και γλώσσα που υιοθετούνται στο κείμενο-στόχος και, τέλος, υπεισέρχεται, ακόμη, και ο παράγοντας της επαγγελματικής αδυναμίας του μεταφραστή να μεταφέρει τις πολιτισμικές αναφορές του κειμένου-πηγή με τρόπο που μπορούν να ενσωματωθούν ανεπαίσθητα στο τελικό μεταφρασμένο κείμενο (Epstein, 2014: 69-73).

2.α. Αποφθέγματα αρχαίων ρήσεων

Σύμφωνα με την άποψη του Νικόλαου Καλοσπύρου (2002: 13) για τη συνολική θεώρηση και μελέτη του αρχαίου κόσμου μέσα από το έργο του Παπαδιαμάντη, ο Έλληνας πεζογράφος και διηγηματογράφος χαρακτηρίζεται «ως φιλόλογος, τουτέστιν διερμηνέας μας έναντι του κλασικού κόσμου και ερμηνευτής όχι μόνο των λέξεων, αλλά πολύ περισσότερο –για να κατανοηθούν και εκείνες πληρέστερα– της ψυχής που τις γέννησε». Η χριστιανική πίστη και η θρησκευτικότητα, δύο στοιχεία που αναβλύζουν έντονα από το έργο του Παπαδιαμάντη μετατοπίζουν μέσα τους τα αρχαϊστικά ιδανικά, σε μια προσπάθεια να υπηρετήσουν την ωραιολατρεία παρά τη χριστιανική ευλάβεια (Βαλέτας, 2005: 147).

Μία από τις βασικές πηγές απόσπασης αρχαίων αποφθεγμάτων αποτελεί το έργο του Ομήρου. Ο Όμηρος από τους κλασικούς μέχρι τους αλεξανδρινούς χρόνους

και από τη βυζαντινή έως τη νεότερη εποχή δεν έπαψε να αποτελεί τη λογοτεχνική δεξαμενή του ελληνισμού (Καλοσπύρος, 2002: 99) και με τον ίδιο τρόπο ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης αντλούσε υλικό από τον ραψωδό που θαύμαζε με υπερθετικό τρόπο. Την ομηρική συνεκφορά «πίονας άγρους», διαβάζουμε στην «Σταχομαζώχτρα», όταν ο κυρ. Μαργαρίνης ανοίγει το κατάστιχό του. Η ειρωνική διάθεση προς τη φιλάργυρη στάση του αναπρογραμματίζει σημασιολογικά την ομηρική συνεκφορά «Ό,τι έσπειρέ τις έν αυτώ, έκαρποφόρει πολλαπλασίως.» (Καλοσπύρος, 2002: 116).

Πρωτότυπο κείμενο:	Μεταφρασμένο:
Αί κατάπυκνοι καί μαυροβολούσαι σελίδες τοῦ καταστίχου τούτου ὠμοίαζον μὲ πίονας άγρους, μὲ γῆν άγαθήν. Ό,τι έσπειρέ τις έν αυτώ, έκαρποφόρει πολλαπλασίως.	Άνοιξε το χοντρό κατάστιχο, ένα μεγάλο βιβλίο που έμοιαζε με καλοποτισμένο χωράφι: του έδινες λίγα και σου έδινε πίσω πολλά.

Πίνακας 2: Διαγραφή

Παρατηρούμε ότι στο μεταφρασμένο κείμενο μεταφέρεται η αίσθηση και το νόημα του συγγραφικού λόγου του Παπαδιαμάντη, διατηρώντας ακόμη και την ίδια εικόνα ως σχήμα λόγου («έμοιαζε με καλοποτισμένο χωράφι»), αλλά χάνεται γλωσσικά η ομηρική έκφραση. Καθώς τα παιδιά από εννιά έως δώδεκα ετών, στα οποία απευθύνεται το βιβλίο, πιθανότατα δεν είναι εξοικειωμένα με το περιεχόμενο της Οδύσσειας και δεν το έχουν διδαχθεί στο σχολικό πλαίσιο, παρά αποτελεί μέρος της διδακτέας ύλης του γυμνασίου, θεωρήθηκε αναγκαία η διαγραφή της γλωσσική αυτή παραπομπή στο ομηρικό έργο και να διατηρηθεί το νόημα. Σύμφωνα με τον Klingberg, όταν υπάρξει απόσταση ανάμεσα στα συμφραζόμενα κατά τη μεταφορά του κειμένου-πηγή και στη γλώσσα-στόχο πρέπει να μεσολαβήσει κάποιο είδος προσαρμογής και ένα από αυτά τα είδη που απαριθμεί είναι και η διαγραφή-παράλειψη (omission) (Dukmak, 2012: 44-45).

2.β. Αναφορές θανάτων

Ένα στοιχείο, το οποίο συχνά επηρεάζει την θεματολογία που πραγματεύεται η παιδική λογοτεχνία είναι η ηλικιακή ομάδα των ανηλίκων, στην οποία απευθύνεται το λογοτεχνικό έργο. Στους μικρούς αναγνώστες, ο θάνατος και το πένθος ανακαλύπτεται μόνο μέσα από το θάνατο παππούδων ή κατοικιδίων, ενώ στην εφηβική λογοτεχνία το θέμα αυτό μετενσαρκώνεται πλέον μέσα από τον θάνατο ενός γονιού, αδερφού ή και φίλου (Trites, 1998: 118).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα απαλοιφής των αναφορών των θανάτων κατά τη μετάφραση διηγήματος του Παπαδιαμάντη για παιδιά και νέους στη νεοελληνική παρατηρείται στην περίπτωση της «Σταχομαζώχτρας»:

«Τὸ ταλαίπωρον τὸ θῆλυ τὸ ἐκάλει Πατρώνα θωπευτικῶς, καὶ ὀλίγον «σὺν ἀρχοντοξεπεσμένη πὸν ἦτον», μὴ ἀνεχομένη ν' ἀκούῃ τὸ Ἀργυρώ, τὸ ὄνομα τῆς κόρης της, ὅπερ ἐδόθη ὡς κληρονομία εἰς τὸ ὄρφανόν, λεγοῦς θανούσης ἐκείνης. Πλὴν τοῦ ὑποκορισμοῦ τούτου, οὐδεμίαν ἄλλην ἐπιδεικτικὴν τρυφερότητα ἀπένεμεν εἰς τὰ δύο πτωχὰ πλάσματα, ἀλλὰ μᾶλλον πρακτικὴν ἀγάπην καὶ προστασίαν».

Τα δύο παιδιά-ήρωες στο διήγημα ανατρέφονται από την ηλικιωμένη γιαγιά τους. Χαίρουν της στοργής και της περιποίησης όχι των φυσικών γονέων αλλά της κηδεμόνος τους. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, όμως, ο Παπαδιαμάντης η κηδεμονία που τους προσφέρεται από τη γιαγιά τους δεν είναι τίποτε περαιτέρω από «πρακτικήν ἀγάπην καὶ προστασίαν», ό,τι δηλαδή δύναται να παρέχει λόγω της οικονομικής της δυσχέρειας και του περιορισμένου σωματικού της σθένους. Στο μεταφρασμένο κείμενο ο θάνατος της κόρης της γριάς αποφεύγεται να αναφερθεί τεχνηέντως και μεταφερόμαστε κατευθείαν στην περιγραφή της διαβίωσης των δύο παιδιών με τη γιαγιά τους. Πιθανότατα, η αναφορά του θανάτου της μητέρας των δύο ανηλίκων θα τάραζε συναισθηματικά τους ανήλικους αναγνώστες κατά την ανάγνωση ενός διηγήματος, όπου η επιβίωση των δύο ανηλίκων ηρώων περιγράφεται με αρκετά φορτισμένο τρόπο και δεν αποφορτίζεται η αφήγηση από σκωπτικά στοιχεία παρά μόνο στο τέλος της. Η διαγραφή αυτών των αναφορών είναι μια στρατηγική που συναντάμε συχνά κατά τη μετάφραση λογοτεχνίας για παιδιά, καθώς από το ένα πολιτισμικό περιβάλλον σε ένα άλλο διαφέρει η αυτοεικόνα της παιδικής λογοτεχνίας σχετικά με το τραύμα και το τι θεωρείται σωστό να παρουσιάζεται στους ανηλίκους (Sezzi, 2010: 197).

3. Αντικατάσταση

Μία ακόμη στρατηγική με την οποία ερχόμαστε αντιμέτωποι συχνά κατά τη μελέτη της μεταφρασμένης παιδικής λογοτεχνίας είναι η αντικατάσταση ενός όρου του κειμένου-πηγή από έναν ισοδύναμο που απαντάται στη γλώσσα-στόχος και προδίδει μια έντονη οικειοποιητική διάθεση ως στρατηγική, θα μπορούσαμε να πούμε. Πιο συγκεκριμένα, ο μεταφραστής επιλέγει να αντικαταστήσει ανά περίπτωση τους ανοίκειους όρους του πρωτότυπου κειμένου με μια έκφραση ή όρο που έχει καθιερωθεί ως ισοδύναμη στον πολιτισμό-στόχος χρησιμοποιώντας διαφορετικές στυλιστικές ή δομικές μεθόδους (Vinay & Dalbernet, 1977: 52).

3.α. Κοινωνικός και υλικός πολιτισμός

Δεδομένου ότι το λαογραφικό στοιχείο απλώνεται σε όλο το υπόστρωμα του παπαδιαμαντικού έργου, «συνταιριασμένο μέσα στη ψυχολογία του λαού και την καλλιτεχνική αναπαράσταση της ζωής του» (Βαλέτας, 1955: 449), περιμένουμε προτού καν περάσουμε στην ανάλυση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη ότι θα περιέχει ισχυρά πολιτισμικά στοιχεία της εποχής και της κοινωνίας στην οποία, αυτό το έργο αναπαράχθηκε και καταναλώθηκε.

Πρωτότυπο κείμενο:	Μεταφρασμένο:
— Είναι σίγουρος παράς, άρζάν-κοντάν, σοῦ λέγω. Θα τὸ ἐξοφλήσης, ἢ τὸ ἐξοφλῶ ἀμέσως;	- Σου λέω είναι για δέκα αγγλικές λίρες, επανέλαβε ο Συριανός έμπορος κατεδαφίζοντας άθελά του τα σχέδια του παντοπώλη.

Πίνακας 3: Αντικατάσταση

Η έννοια του νομίσματος και η μετάφρασή της είναι μια πολιτισμική αναφορά που συναντάμε πολύ συχνά στη λογοτεχνία, καθώς αποτελεί ακόμη ένα πολύ σημαντικό και αντιπροσωπευτικό υλικό στοιχείο του εκάστοτε πολιτισμού. Ο

Klingberg σχετικά με τη μετάφραση νομισμάτων έχει παρατηρήσει και καταγράψει τέσσερις διαφορετικούς τρόπους διαχείρισής τους κατά τη μετάφραση της παιδικής λογοτεχνίας. Ο πρώτος τρόπος που διακρίνει είναι η διατήρηση της ονομασίας του ξένου νομίσματος του πολιτισμού-πηγή. Ο δεύτερος έγκειται στη μεταγραφή της ξένης ονομασίας, ο τρίτος είναι επεξηγηματική μετάφραση και επαναδιατύπωση (για παράδειγμα μια βρετανική λίρα αξίζει ένα ευρώ και δεκαπέντε λεπτά), ενώ ο τέταρτος παρατηρείται στην πλήρη αντικατάσταση και μετατροπή του νομίσματος στο ισχύον νόμισμα του πολιτισμού-στόχος. Παρόλα αυτά, ο Klingberg φαίνεται ότι δεν συμφωνεί με τον τέταρτο τρόπο μεταφραστικής διαχείρισης για τον λόγο ότι οι ισοτιμίες μεταξύ των συναλλαγμάτων συνεχώς αλλάζουν και υπάρχει φόβος να μην αποδοθεί η πραγματική αξία του προϊόντος στο οποίο αναφέρεται το λογοτεχνικό έργο (Dukmak, 2012: 74).

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, βέβαια, όπου παρατηρούμε την υιοθέτηση της στρατηγικής της αντικατάστασης, δεν πρόκειται για χρήση ενός συναλλαγματικού όρου αντί ενός άλλου, αλλά για χρήση της κυριολεκτικής αξίας του νομίσματος αντί του ιδιοματικού και λαϊκού του χαρακτηρισμού. Όπως μας πληροφορεί ο Νίκος Σαραντάκος (2015): Ο Συριανός έμπορος χαρακτηρίζει «σίγουρο παρά, αρζάν κοντάν» τη συναλλαγματική του ξενιτεμένου «argent comptant», δηλαδή, μετρητό χρήμα. Να προσέξουμε επίσης στην αρχή του διηγήματος πώς ο Παπαδιαμάντης παρεμβάλλει στην αφήγηση, που είναι σε καθαρεύουσα, φράσεις λαϊκές, που διατυπώνονται κυρίως μέσω της πρωταγωνίστριας του, σε αυθεντική λαϊκή γλώσσα («το λαμπρό τ' να βγει, που να 'ρθουν τα μαντάτα του κτλ.»). Αυτοί οι γλωσσικοί, λοιπόν ιδιοματισμοί, οι οποίοι, παρόλο που εκφράζουν τον καθημερινό υλικό και κοινωνικό πολιτισμό της εποχής και του τόπου του συγγραφέα, θεωρήθηκε ότι θα πρέπει να αντικατασταθούν από πιο οικείες αναφορές των ανήλικων αναγνωστών κατά τη μεταφορά τους στη νεοελληνική γλώσσα και να μην διακόψουν την αφήγηση για τους νεαρούς αναγνώστες.

Συμπεράσματα

Στην ενδογλωσσική μετάφραση συχνά παρατηρείται αμηχανία από τους εκδοτικούς οίκους ως προς την επισήμανση της απόστασης του πρωτοτύπου από το μεταφρασμένο στο αναγνωστικό κοινό από φόβο μήπως δημιουργηθεί στον αναγνώστη η εντύπωση ότι αυτό υπολείπεται του αρχικού κειμένου. Η επικοινωνιακή πολιτική των εκδοτικών οίκων συχνά υπαγορεύει τη χρήση εξομαλυμένων όρων συγκριτικά με τον όρο μετάφραση, ώστε να μην αποθαρρυνθεί το αναγνωστικό κοινό από την αγορά των βιβλίων μέσω της προώθησης των έργων αυτών ως μεταφρασμένων. Γι' αυτό το λόγο, για τα διηγήματα αυτά, στη συγκεκριμένη έκδοση που μελετάμε, επισημαίνεται στο περικειμενικό πλαίσιο του βιβλίου ότι πρόκειται για απόδοση για παιδιά από 9 έως 12 χρονών.

Ο εκδοτικός οίκος Παπαδόπουλος και ο μεταφραστής από την άλλη μεριά θα μπορούσαμε να πούμε ότι διαχειρίζονται με μεγάλη ελευθερία τη διασκευή του διηγήματος και την απόδοση του για ανηλίκους με κύριο προσανατολισμό την απλοποίησή του στο νέο γλωσσικό του κώδικα και περιβάλλον. Η γενικότερη αίσθηση είναι ότι η μετάφραση διακατέχεται από διδακτικές σκοπιμότητες και εμπίπτει σε

παιδαγωγικές νόρμες συγκριτικά με το πρωτότυπο, εντούτοις, παραμένει λογοτεχνικά ένα απόλυτα ανεξάρτητο και αυτοτελές έργο με αρκετά, όμως μεγάλη πιστότητα ως προς το πρωτότυπο έργο του Παπαδιαμάντη.

Η αίσθηση που επικρατεί από τη συγκριτική μελέτη των δύο έργων είναι ότι η απλοποίηση υπερισχύει ως μεταφραστική στρατηγική. Η συγκριτική μελέτη των δύο έργων μας φανερώνει μια μεγαλύτερη ελευθερία από αυτή που γινόμαστε συνήθως μάρτυρες κατά τη διαγλωσσική μετάφραση. Η μεταφραστική αυτή ελευθερία δεν διαφαίνεται μόνο ως αποτέλεσμα της γλωσσικής απλοποίησης της ανοίκειας για τους νέους αναγνώστες γλώσσας. Είναι αναμενόμενο ότι η ευρεία χρήση μετοχών του πρωτοτύπου αντικαθίσταται από περιφραστικούς συντακτικούς τύπους στη δημοτική, ότι αλλάζει η απόδοση των χρόνων ορισμένων ρημάτων και ότι στη δημοτική ερχόμαστε αντιμέτωποι με πιο περιορισμένη χρήση προθέσεων συγκριτικά με την καθαρεύουσα. Άμβλυνση και απλοποίηση στο μεταφρασμένο κείμενο υπέστησαν, ακόμη, αναφορές που σχετίζονται με την κοινωνική θέση των γυναικών, τον κοινωνικό και υλικό πολιτισμό του πολιτισμικού περιβάλλοντος του συγγραφέα. Ένα ψυχογραφικό, ηθογραφικό διήγημα, το οποίο αφουγκραζόταν την κοινωνική, πολιτισμική κατάσταση της επαρχίας του 19^{ου} αιώνα μετατρέπεται σε ένα διδακτικό, θα λέγαμε, διήγημα που αναφέρεται στην σπουδαιότητα της τιμιότητας και τους κινδύνους που μπορεί να ελλοχεύουν από ανήθικους συνανθρώπους του περιβάλλοντός μας.

Η υιοθέτηση της απλοποίησης ως στρατηγικής στην ενδογλωσσική μεταφραστική διαδικασία φαίνεται να καθορίζεται από τέσσερις παραμέτρους: την περιορισμένη γνώση των ανήλικων αναγνωστών, την απόσταση χρόνου του πρωτοτύπου έργου με το σήμερα του μεταφρασμένου, τη διαφορά του πολιτισμού του πρωτοτύπου από την πολιτισμική πραγματικότητα του μεταφρασμένου έργου και τέλος, την επιθυμητή για το αναγνωστικό κοινό-στόχο έκταση του κειμένου-στόχου.

Αναφορικά με το θεμιτό ή μη της μετάφρασης των έργων του Παπαδιαμάντη και της γλωσσικής τροποποίησής τους, θεωρούμε ότι τα πλεονεκτήματα αυτών των εκδοτικών προσπαθειών για τους μικρούς αναγνώστες μπορούν να υπερτερούν και να υπερακαλύπτουν οποιεσδήποτε ατέλειες ή ελλείψεις του συνολικού μεταφραστικού προϊόντος. Αυτό, διότι τα ενδογλωσσικά αυτά μεταφρασμένα έργα αποτελούν έναν ενεργητικό τρόπο να φέρουμε τους νέους πλησιέστερα στο έργο του σημαντικότερου Έλληνα διηγηματογράφου. Η γλωσσική και υφολογική απλοποίηση των έργων αυτών δεν σημαίνει και την αντικατάσταση των πρωτοτύπων ή την αναστολή της μεταγενέστερης γνωριμίας των σημερινών ανήλικων αναγνωστών με το πρωτότυπο, όταν πλέον θα κατέχουν τα εφόδια που απαιτούνται για την κατανόηση του. Όση ελευθερία επιτρέπεται γλωσσικά κατά την απόδοσή του έργου στη νεοελληνική, άλλη τόση μη ελαστικότητα, όμως, θα πρέπει να εφαρμόζεται όσον αφορά τη μετάδοση των μηνυμάτων και το γενικότερο πνεύμα του κειμένου. Εξάλλου, αυτά είναι και τα στοιχεία που καθιστούν σημαντικό το έργο του Παπαδιαμάντη, η βαθιά ψυχογράφηση των χαρακτήρων του και η λεπτομερής ηθογραφική προσέγγισή του. Υπό αυτό το πρίσμα, η τροποποίηση αυτών των διηγημάτων, ώστε να εξυπηρετηθούν διδακτικές νόρμες και αρχές που συμπίπτουν με την εποχή δημιουργίας της μετάφρασης, αφαιρεί

τη λογοτεχνικότητα και τη διαχρονικότητα και την πανανθρώπινη αξία του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη.

Ευχαριστίες

«Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ)»

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Beaton, Roderick (1996). *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*. (μτφρ. Ευ. Ζούργου & Μαρ. Σπανάκη). Αθήνα, Νεφέλη.
- Benjamin, Walter (2000). 'The Task of the Translator' in L. Venuti (ed.), H. Zohn (trans.), *The Translation Studies Reader*, London, Routledge, pp. 15–24.
- Βαλέτας, Γεώργιος (1955). *Παπαδιαμάντης. Η ζωή - το έργο του - η εποχή του*. Αθήνα, Αθηναϊκές εκδόσεις.
- Βαλέτας, Γεώργιος (2005). 'Ο άνθρωπος και η εποχή του' στο Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη (επιμ.) *Εισαγωγή στην πεζογραφία του Παπαδιαμάντη : επιλογή κριτικών κειμένων* Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ.147-155.
- Βασιλαράκης, Ιωάννης (2008). *Καταθέσεις για την παιδική και νεανική λογοτεχνία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Γαβριηλίδου, Σοφία (2010). 'Μεταφρασμένη παιδική λογοτεχνία' στο Δ. Γερμανός, & Μ. Κανατσούλη (επιμ.). *Σύγχρονες παιδαγωγικές προσεγγίσεις στην προσχολική και πρώτη σχολική εκπαίδευση*, Θεσσαλονίκη, ΤΕΠΑΕ, σσ. 189-212.
- Γαβριηλίδου, Σοφία (2011). 'Μεταφράσεις-Διασκευές στην ελληνική παιδική λογοτεχνία'. Στο Δ. Δαμιανού& Σ. Οικονομίδου (επιμ.). *Αφηγήσεις που δεν τελειώνουν ποτέ...Κειμενικές και εικονογραφικές διασκευές για παιδιά*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, σσ. 35-54.
- Γαβριηλίδου, Σοφία (2017). 'Αναπαριστώντας οδυνηρά ιστορικά γεγονότα σε εικονογραφημένα βιβλία για παιδιά: Το περικείμενο ως Ιστορία', *Κείμενα, Ηλεκτρονικό Περιοδικό για την Παιδική Λογοτεχνία*, τ. 25 (Ιούλιος 2017) (διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://keimena.ece.uth.gr/main/t25/01-gavrihlidou.pdf>).
- Δάφνης, Στέφανος (2005). 'Το χιούμορ του Παπαδιαμάντη' στο Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη (επιμ.) *Εισαγωγή στην πεζογραφία του Παπαδιαμάντη : επιλογή κριτικών κειμένων* (σσ.147-155). Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Δημητρούλια, Ξανθίπη & Κεντρωτής, Γεώργιος (2015). *Λογοτεχνική Μετάφραση. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Κάλλιπος (διαθέσιμο στην ιστοσελίδα

https://repository.kallipos.gr/pdfviewer/web/viewer.html?file=/bitstream/11419/5252/1/00_master_document.pdf προσπελάστηκε στις 18/02/2019).

Dukmak, Wafa (2012). *The Treatment of Cultural Items in the Translation of Children's Literature. The case of Harry Potter in Arabic*, Phd Thesis, University of Leeds.

Ελύτης, Οδυσσέας (2006). *Εν λευκώ*. Αθήνα, Ίκαρος.

Epstein, B. J. (2014). 'The Conservative Era: a Case Study of Historical Comparisons of Translations of Children's Literature from English to Swedish' in Boase-Beier, J., Fawcett, A., Wilson, P. (Eds.) *Literary Translation: Redrawing the Boundaries*. London & New York, Palgrave Macmillan.

Ersland, Anlaug (2014). *Is Change Necessary? A study of norms and translation universals in intralingual translation*, MA Thesis, Bergen: University of Bergen, Norway (available in <http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/7967/119571513.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Accessed in 14/04/2019).

Ζερβού, Αλεξάνδρα (1997). *Στη χώρα των θαυμάτων*. Αθήνα, Πατάκης

Ζερβού, Αλεξάνδρα (2011). 'Η διασκευή ad usum delphini: στοιχεία ιστορίας και θεωρίας' στο Δ. Δαμιανού & Σ. Οικονομίδου (επιμ.). *Αφηγήσεις που δεν τελειώνουν ποτέ...Κειμενικές και εικονογραφικές διασκευές για παιδιά*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος, σσ. 17-34.

Ζουμπουλάκης Σταύρος (2016). *Ο στεναγμός των πενητών. Δοκίμια για τον Παπαδιαμάντη*. Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Jakobson, Roman (1959/2000). 'On linguistic aspects of translation' in: Lawrence Venuti (ed) *The Translation Studies Reader*. London, Routledge, pp. 113-118.

James, Kathryn (2009). *Death, Gender and Sexuality in Contemporary Adolescent Literature*. New York & London, Routledge.

Καλοσπύρος, Νικόλαος (2002). *Η αρχαιογνωσία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*. Αθήνα, Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών & Εκδόσεις Δομός.

Καμπατζά, Βαλεντίνη (2011). *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Η ανίχνευση του κωμικού στοιχείου στο έργο του*. Αθήνα, Σοκόλης.

Κανατσούλη, Μένη (2011). 'Μετα-αφηγήσεις/διασκευές λαϊκών παραμυθιών για παιδιά' στο Δ. Δαμιανού & Σ. Οικονομίδου (επιμ.). *Αφηγήσεις που δεν τελειώνουν ποτέ...Κειμενικές και εικονογραφικές διασκευές για παιδιά*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, σσ.77-96.

Καργιώτης, Δημήτρης (2017). *Γεωγραφίες της μετάφρασης*. Αθήνα, Κάππα εκδοτική.

Kirkness, Alan (1997), 'Eurolatin and English today', *English Today*. 13(1), pp. 3-8.

- Klingberg, Gote (2008). 'Facets of Children's Literature: Collected and reused writings'. *The Swedish Institute of Children's Books*, no. 99 (available in http://www.sbi.kb.se/Documents/Public/Skriftserien/Klingberg_Facets.pdf προσπελάστηκε στις 29/4/2019).
- Lathey, Gillian (Ed.) (2006). *The translation of children's literature: A Reader*, Cleveton, Buffalo, Toronto, Multilingual Matters.
- Lathey, Gillian (2010). *The role of Translators in Children's Litterature: Invisible Storytellers*, New York and London, Routledge.
- Μουλά, Ευαγγελία (2011). 'Διασκευές αρχαίων τραγωδιών για παιδιά: από την ιδεολογική στράτευση στον εθνικό σκοπό έως τη χειραφέτηση, την πολυφωνία και την ανατροπή' στο Δ. Δαμιανού & Σ. Οικονομίδου (επιμ.) *Αφηγήσεις που δεν τελειώνουν ποτέ...Κειμενικές και εικονογραφικές διασκευές για παιδιά*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος, σσ. 131-150.
- Νικολουδάκη-Σουρή, Ελπινίκη (2005). 'Το παιδί ως δέκτης ή υποκινητής δραμάτων στα οικογενειακά διηγήματα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη', *Διάλογος*, τ. 17, Ηράκλειο Οκτώβριος 2005.
- Οικονομίδου, Σούλα (2011). 'Η δύναμη των εικόνων: εικονογραφικές διασκευές του Εγωιστή γίγαντα του Oscar Wilde' στο Δ. Δαμιανού & Σ. Οικονομίδου (επιμ.). *Αφηγήσεις που δεν τελειώνουν ποτέ...Κειμενικές και εικονογραφικές διασκευές για παιδιά*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, σσ. 165-184.
- Oittinen, Riitta (1993). *I am Me I am Other: On the Dialogics of Translating for Children*. Vammalan Kirjapaino Oy, University of Tampere.
- Oittinen, Riitta (2000). *Translating for Children*, New York & London, Garland Publishing.
- Παγανός, Γιώργος (2011). 'Ο Παπαδιαμάντης με τη ματιά του Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου' στο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, 100 χρόνια από το θάνατό του. Αθήνα: Εταιρεία Συγγραφέων, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, σ.17-29.
- Pinsent, Pat (Ed.) (2006). *No Child Is an Island: The Case for Children's Literature in Translation*. Lichfield, Pied Piper Publishing.
- Σακελλαρίου, Χάρης (1984). *Ιστορία της Παιδικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα, Φιλιππότης.
- Sanders, Julie (2006). *Adaptation and Appropriation*. London, Routledge.
- Σαραντάκος, Νίκος (2015). Η σταχομαζώχτρα, χριστουγεννιάτικο διήγημα του Παπαδιαμάντη. Ανακτήθηκε από <https://sarantakos.wordpress.com/2015/12/25/staxomazoxtra/#more-14276> (25.4.2019).
- Sezzi, Annalisa (2010). Borders of Children's Literature: the Reception of Picture Books in Italy and the Question of Reading Aloud, *Przekładaniec. A Journal of Literary Translation*, 22–23 (2009/2010). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego / Jagiellonian University Press, pp. 195–211.

- O' Sullivan, Emer (2010). *Συγκριτική Παιδική Λογοτεχνία*. (επιμ. Τ. Τσιλιμένη). (μτφρ. Π. Πανάου, & Ε. Ξυνή), Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο.
- Τριανταφυλλόπουλος, Νικόλαος, Δ. (2002). 'Ιχνηλατώντας Παπαδιαμαντικές μεταφράσεις στο Νέον Πνεύμα' στα Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, Αθήνα 1-5 Νοεμβρίου 2001, Δόμος & Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών 2012, Αθήνα, σελ. 541-572.
- Thomson-Wohlgremuth, Gaby (1999). *Children's Literature and its Translation. An Overview*; Unpublished MA thesis, University of Surrey (available in: http://homepage.ntlworld.com/g.i.thomson/gabythomson/ChL_Translation.pdf. Accessed in 14/04/2019).
- Tournier, Michel (1989). 'Littérature pour la jeunesse : Le Roman', *L'école des lettres*, numéro spécial, pp. 62.
- Toury, Gideon (1986). 'Monitoring Discourse Transfer: A Test-case for a Developmental Model of Translation', (eds E.J. House & S. Blum-Kulka), *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation*, Tübingen, Gunther Narr, pp. 79-94.
- Toury, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam, Philadelphia, Benjamins.
- Trites Seellinger Roberta (1998). *Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature*. Iowa, University of Iowa Press.
- Vinay, Jean Paul & Darbelnet, Jean-Louis (1977). *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. Paris: Didier.
- Zethsen-Korning, K. (2007). 'Beyond translation proper – Extending the field of translation studies'. *TTR* 20(1), pp. 281-308.
- Zethsen-Korning, Karen. (2009). 'Intralingual translation: An attempt at description'. *Meta* 54(4), pp. 795-812.

Υλικό Εξέτασης

- Παπαδιαμάντης, Αλέξανδρος (1982). *Απαντα*. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Αθήνα, Εκδόσεις Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Αλέξανδρος (2016). *Διηγήματα*. Κώστας Πούλος (απόδοση για παιδιά), Νέαρχο Ντάσκα-Polkadot Design (εικονογράφηση). Αθήνα, Παπαδόπουλος.